

Egy valláslélektani probléma.

A vallás a történelem rendjén nagyon sokszor került abba a helyzetbe, hogy a fejlődő tudomány valamelyik ága olyan friss megvilágításba helyezett kérdéseket, hogy ezáltal megingatta úgynevezett hitigazságait. Közismert, hogy először a Geologia, illetve Astronomia rendezte úgy a kérdéseit, hogy a keresztény világteremtés-magyarázat nagyon sokak előtt már nem maradhatott meg a régi formájában. Akik mindenek ellenére ragaszkodtak a régi elképzelésekhez, azok ma is neveltséges alapokra építgetik súlyosértékű vallásos nézeteiket. A második nagyobb rázkódás akkor volt észlelhető, amikor a múlt század közepén megjelent Darwin korszakalkotó munkája, mely egészen új képet kezdett festeni az ember eredetéről. Ennek a biológiai felfedezésnek nagy átalakító hatása volt s bár a kérdéssel kapcsolatban sok nyitott kérdés maradt, ezen fejtegetéseknek alaplényegét csak azok nem veszik figyelembe, akik ma is többre becsülnék egy ötletszerűen felvetett és öröklött dogmát, mint tudományos tényeket. Darwin munkájával azután elindult a múlt század vége felé az a természetfilozófiás folyamat, mely már-már alapjaiban látszott megingatni az ember vallásos nézeteit. A vallás ellen indított eme tudományos hadjárat azonban ösztönszerűen arra indította a vallást becsülő és értékeiben hívő embereket, hogy szintén tudományosan *próbdljanak* közeledni saját kérdéseikhez s mihelyt azonos fegyverrel vették fel a harcot, a küzdelem eredményt hozott, amennyiben megalapozódott sok olyan vallási kérdés, mely éppen azért volt sebezhető sarka a vallásnak, mert soha azelőtt kellőleg megalapozva nem volt. Ugyanaz az idő azonban, mely bizonyos kérdésekben a vallás számára megerősödést és bizonyosságot hozott — új stratégiai vonalat épített azok számára, akik mindenképen tudományosan és nem csupán érzelmi alapon akarták bevenni örökre a vallás büszke várait. Ugyanaz az idő, mely határozott feleleteket kezdett adni a természetfilozófia egyes vádjaira, erőbe

lendítette az új lélektannak azt az ágát, mely különös előszeretettel vonatkoztatta a vallásra felfedezéseinek eredményeit. Nem kívánom részleteiben ismertetni az új lélektan felvetett kérdéseit, csupán utalok arra, hogy az a veszedelem, mely a tudományos módszer ezen pontjáról mutatkozik, egészen újszerű. Mindazok a vallási gondok, melyek eddig tudományos kérdések rendeződése során állottak elő, a vallás külső körülményeire vonatkoztak inkább. Az új lélektan azonban a vallás belső folyamatához nyúlt hozzá s azokat a láthatatlan érzelmi szálakat vette bonckés alá, melyekben áll vagy esik maga a vallás. Kísérletei és vizsgálódásai olyan területekre estek, ahol a vallásnak a lelke lakik, ahol a Szentek szentje van, ahol áhítatos meleg ölelésben, mint egy örök Frigyládban életparancsolatait őrzi az ember. Az eddigi támadások a lakóházra irányultak, vagy legtovább a végtagokra, a testre, ez az új azonban egyenesen a szívnek szegezte ismeretlen fegyvereit. Az új lélektan minden problémáját természetesen nem tudom ez alkalommal felölelni s így csupán egy nagyon lényeges kérdésre szorítokozom, amikor az imádságot az új lélektan szuggesztiós elméletének világánál próbálom tanulmány tárgyává tenni.

E tanulmány rendjén állandóan *suggestioról* fogok beszélni, mert a tudományosnak mondott magyar *Sugallat* még mindig nem szerzett önmagának annyi tudományos patinát, hogy félreértések nélkül használható volna.

Mindenki hallott társas ösztönről s tudja azt is, hogy a közös, gyülekezeti imádkozásnál milyen fontos szerepe van a szuggesztió-nak. Természetesen szembetűnőbb ez a primitív törzseknél. Itt ugyanis a racionális elem nagyon halványan van kifejlődve s itt nagy és vezető személyiségek hathatósan tudják befolyásolni a törzsekben élő embertársaikat. De a személyes hatástól függetlenül, szuggeszáló erővel bírtak a kezdetleges emberre az elképzelt szellemek s mindazon környezetében található valamik, melyeket rendkívüli tulajdonságokkal ruháztak fel.

Az új lélektanban a szuggesztió-nak nagyon előkelő helye van. Történelme van. A múlt század közepéig (1843), amikor James Braid „Neurologia“ című munkáját kiadta, még úgynevezett tudományosan gondolkozók is bizonyos „magnetikus folyadék“-ról beszéltek s fizikai úton próbálták megmagyarázni azt a ható erőt, mely a szuggesztió által keletkezik. A század végén Bernheim „De la Suggestion“ című műve egészen tisztázta ezt a fogalmat. A

Bernheim értelmezése szerint a „suggestio“ az a folyamat, mely által a paciens, vagy médium elméjében olyan állapotot lehet teremteni, melynek következtében az hajlamos lesz gondolkozás nélkül elfogadni bizonyos propozíciókat, eléje tárt gondolatokat. Mc'Dougall röviden határozza meg, amikor a szuggesztiót úgy jellemzi, hogy az „a meggyőződés logikanélküli terméke“. Általában mindenik psychologus megegyezik abban, hogy az egész folyamat irracionális jellegű. Vannak azonban eltérő vélemények arra nézve, hogy mik a szuggerálhatóság igazi okai, illetve tényezői. Mc'Dougall meghatározásával megegyezik Tansley meghatározása, aki azt mondja, hogy a szuggesztió „a racionálistól független előterjesztéseknek az elme által való elfogadása“. Thouless a szuggesztiót „olyan közlési folyamatnak nevezi, mely között gondolatokat megfelelő alap nélkül elfogad és megvalósít“.

Charles a maga „Szuggesztió és Autoszuggesztió“ című munkájában azt mondja a szuggesztióról, hogy az egy ideának tudatalatti megvalósítása. Szerinte a mindenkiben meglevő ideareflexből származó erőnek általunk, vagy más által való működésbe állítása s így minden szuggesztió tulajdonképpen autoszuggesztió. Szuggesztió többféle van. Váltakoznak ezek a mély hipnozistól az élet mindennap előforduló szuggesztiójáig, a hivatásos pszichoterapeuták működéseiktől a kereskedelmi lélektannak megfelelő szuggesztióig. Minden szuggesztió azonban közös vonása a dolgok kritikanélkül való elfogadása.

Mielőtt tovább mennénk, tisztáznunk kell azt, hogy mi a szuggesztió alaptermészete? Ehez azonban az szükséges, hogy az előrebocsátott meghatározások alapján megvizsgáljuk a szuggesztió egészét. Bár nem fogadhatjuk el Freudnak azon megjegyzését, hogy a szuggesztió a fajnak bizonyos olyan érzelmi magatartása, mely az első törzsvezérrel kapcsolatos visszafojtott libidó rögzítéséből származott, el kell ismerjünk, hogy van köze az ember társas viszonyához. Mc'Dougall megegyezik ezzel a nézettel azzal a különbséggel, hogy a társas ösztön mellé, mint a folyamat ható tényezőjét az engedelmesség ösztönét is oda veszi. Mindezek alapján Rivers azt mondja, hogy a szuggesztió a tudatalatti mechanizmusának a neve s azt műveli, hogy a társas ösztön segítségével az elme a társadalom egy vagy több tagjában közös gondolatot és felfogást teremt úgy, hogy teljes összhangban halad a cél felé.

Mindezekből megállapítható, hogy a szuggesztió egyetemes va-

lami, de nehezen megmagyarázható. Mindazonáltal ez alkalommal a szuggesztiót meghatározva azt mondjuk, hogy a szuggesztió „egy olyan folyamat, mely által az elme elfogadni kényszerül bizonyos előterjesztéseket, vagy cselekednie kell egy indításra, mely vagy melyek kellőképpen nincsenek megindokolva“.

A mindennapi ember rendes, köznapi élete kellő példával szolgálhat a szuggesztiót illetőleg, de például szolgálhatnak azok a nem mindig közönséges esetek is, melyeket az új lélektan embe-
rei írásban előnkbe tárnak. Most azonban először nézzük meg, milyen általános jelentősége van a szuggesztióknak az imára nézve. Ismeretes előttünk a szuggesztióknak a vallás történetében jelentkező hatása, de ezenkívül a vallásos kötelek kiépítése s az egyes kultuszok hatásossá tételében megjátszott szerepe is. A nyilvános Istentiszteleten az imádkozó befogadó képességét nagyban és hathatósan előmozdítja. A közösségi ösztön hatalmas erővel működik minden egyes emberben, amikor az tudatára ébred annak, hogy akár vallási, akár politikai vonatkozásban egy a tagok közül. A vallásos, vagy más szertartásban magában rejlik a titka ennek a szuggesztibilitásnak. A vad ember számára a dob különös pergése és arra következő ritmikus tánc, a személyes dekorációk és a varázslók mormolása, a civilizált emberek számára a sejtelmes vallásos világitás, az ősi vallásos énekek tónusa, a ceremónia-vezető megkülönböztetett öltözete, a közösen hallgatott, vagy mondott imák jelentik azt a nagy lélektani környezetet, mely az imádkozó szuggesztibilitását növeli s arra bírja az egyént, hogy a szertartással kapcsolatos gondolatot elfogadja.

Tanulmányunk szempontjából azonban a szuggesztió, mint az ima aktusával kapcsolatos valami érdekel. Miben áll az imádkozás? A vallásos ember úgy tekinti azt, mint valóságos viszonyt és kapcsolatot az objektive létező istenséggel. Ebben a viszonyban az ember nemcsak kérésekkel ostromolja az Istent, hanem jogot formál arra, hogy Tőle megnyilatkozás és közlés érkezzék.

Minden imának elkerülhetetlen előfeltétele elsősorban a felsőbbség elismerése. Az Istennek megvan a hatalma megadni mindent, amire szükségünk van, ha alázatosan, engedelmeskedve fogadjuk adományát. Minden ismert bűnünket meg kell bánni, minden Istennel kapcsolatos kételyeinket el kell hallgattatnunk és minden hozzá nem illő gondolatot meg kell semmisítenünk. A nagyság és felsőbbség elismerése minden valóságos imában benne

van. Az ember alantasához, vagy vele egyenrangúhoz nem imádkozik. Ahol ez az eset áll fönn az antropologia megállapítása szerint ott varázslással állunk szemben. Az imádságos magatartás mindig feltételez valami prestíget az imádás tárgyával kapcsolatban.

Az ima második felfedezhető jellemvonása, ha azt lélektani elemzésnek vetjük alá — elismerése annak, hogy az imádat és tisztelet tárgyát bizonyos titokzatosság veszi körül. Az ember nem tudja, hogy reá nézve mi a legjobb. Az Isten céljai kifürkészhetetlenek s titokba vannak búrkolva. Milyen keveset tud az ember a jövőről. Milyen bizonytalan élete és annak egész tartalma felől. A kezdetleges ember semmit sem ismer a magánál nagyobb hatalom, vagy hatalmak természetét illetőleg . . . számára az titokzatos — egyszer barátságos, máskor ellenséges. Az imáját a mindenek „Mögötti“-hez a „Borzasztóhoz“ intézi, amelyről, vagy amelyekről nagyon keveset tud, de melynek jelenlétéről határozott tudomása van. Mihelyt az élet alakulása időt enged az embernek a gondolkozásra, a filozofálásra, vallásos tapasztalatait rendezni kezdi, rendszerbe foglalja s előáll a theológiája, mely rendszeren olyan színvonalú, mint amilyen korban jelentkezett. A fejlődése minden fokán azonban tisztán állott az ember előtt, hogy Istennel kapcsolatban nagyon elhatárolt módon, nagyon kötött lehetőségek szerint tud és ismer valamit s ez az égető tudat imáit epedővé tette. „Több világosságot“ sóhajtotta a haldokló Goethe s ez a sóhaj ott reszket minden imádkozó ember lelkében.

Az ima harmadik megkülömböztetett vonása a suggeszió szempontjából a hit és bizalom, az a lelki magatartás, mely abban nyilvánul meg, hogy a láthatatlant olyan értékkel ruházza fel, mely érték nélkül az erkölcsi összhang és egyensúly a hívő számára elvész. Az Igazság, Szépség és Jóság, mint örök értékek kapcsolatba vannak hozva Istennel. Az ilyen felfogásra alapítja az Isten barátságának és megközelíthetésének az ügyét s ezáltal reméli, hogy szellemi és anyagi javakat szerezhet. Természetesen az imádkozás spontán valami és az ember veleszületett hajlamának megfelelően nyilatkozik meg. A fenti rendszeres módon csak olyankor gondolkozik az ember, amikor filozofál, az imádkozás alkalmával ezt nem teszi. Az Isten legfőbb jóságában és barátságában vetett hit olyan légkört teremt az imádkozóban, melynek alapján olyan viszony keletkezik Isten és ember között, hogy utóbbi feltételezheti, hogy Isten közeledését elfogadja és kedvezően ítéli meg. Ez a

gondolat az imát a fejlődés minden stádiumában jellemzi, de különösen jellemzi a misztikusok imáit.

Az ima egy másik lélektani érdekű tényezője a gyakoriság, mely által az ima közösségi gyakorlattá lesz. Általában a vallásos ember szeret társulni olyan emberekkel, akik vele rokonérzelműek. Amint már jeleztük a primitív ember vallása túlnyomóan törzsi, közösségi s csak a fejlődés azon a pontján, amikor az egyetemes vallások kialakulnak, lehet észrevenni az individuális vonás megjelenését. Természetesen azonban az individualitás megjelenése nem jelenti a társadalmi vallásos intézmények eltűnését. A fordított eset áll. A modern hívő — kevés kivétellel — individuális viszonyt élvez Istennel kapcsolatban, de nagyon jól kivehető, hogy a hasonló áhítatú lelkek társaságában mindig inspiráló erőt vesz. Ha az ember egyáltalán várhat indításokat az erő, bátorság, a lelki megerősödést illetően, akkor ezt természetesen a közösségben nagyobb lehetőséggel remélheti.

Megállapítható, hogy sajátos úgynevezett külön vallásos ösztön nincs. Ebben úgy a vallásos, mint a nem vallásos pszichológusok egyetértenek, de egyvéleményen vannak abban a tekintetben is, hogy minden kardinális ösztönnek köze van a valláshoz, hogy a vallás lényegében ösztönös. E megállapítás csak azoknak lehet feltűnő s csak azoknak tűnhet úgy, mintha ez alacsonyabb értékűvé tenné a vallást, akik az emberre is alkalmazott evolucionáris elméletet semmibe veszik. Ez elméletnek világánál s a lélektan bizonyossága szerint az imádság, illetve vallás gyökereiben ösztönös. Az imádság az evolúció minden pontján spontán reakció a Világegyetemmel szemben, mely reakció annyira veleszületett az emberrel, mint más hajlamai és cselekvései. Olyan belülről gyökerezik, mint pl. a harci ösztöne, menekülés és táplálkozási ösztöne.

Miután az imával kapcsolatban megállapítottuk a fenti öt különböző jellegzetes tényezőt, mely közrejátszik az ima aktusában, feladatunk további megoldhatásához szükségünk van arra, hogy tisztázzuk mi a suggestibilitás és mik a feltételei, milyen tényezők erősítik az állapotot? Ferenczi szerint a suggestibilitás nem egyéb „mint a gyermek tudatalattijából fennmaradt azon készség, hogy azokban, akiket szeret, bármikor higgyen és azoknak kételkedés nélkül engedelmeskedjen.“ Azonban a suggerálhatóság ereje sokkal valószínűbben faji eredetű. Mindenek előtt le kell

szögeztünk, hogy a szuggerálhatóság nem szükségszerűen abnormis jellegű. Ez inkább egyetemes és normális állapot, mely abnormissá a végtetekben válik (holtfáradság, hipnozis, hisztéria és őrültség) Janeth azon nézetével szemben, hogy minden hipnotizálható személy hisztérikus, áll az a tény, mely szerint hozzáértő psychologosok az alkalmazott esetek 90%-ban sikerrel hipnotizáltak s ebből a nagy százalékból kevés esik azokra, akik valóban hisztérikusok voltak. A suggesztibilitás, melynek a hipnozis egy túlhajtott formája, nem beteges szimptoma és nem csak hisztérikus személyekkel kapcsolatban érvényesíthető. McDougall szerint (Social Psychology 98) négy tényező játszik közre abban, hogy a szuggerálhatóság erősödjék:

1. Az én abnormis állapotai, melyek a rendes alvás, fáradtság, hipnotikus állapot, hisztéria.

2. A meggyőződés, vagy tudás hiánya azzal a tárggyal és gondolatkörrrel kapcsolatban, mellyel a szuggerálás történik (különösen hajlamos az az egyén, akinek meglevő tudása rendszertelen,

3. A szuggerálás forrásának ható ereje és intenzitása, lendülete.

4. A szuggerált alany veleszületett lelkidispozíciójának sajátosságai. Később (az Enc. Brit. ugyancsak ő) az úgynevezett tömeg szuggesztiót is ilyennek látja (ez volna az ötödik). Ebben a sikerültnek mondható négyes felosztásban az imaállapotok különböző fázisaira lehet ismerni.

A szuggerálhatóság elsősorban az abnormis állapotokban erős. A vallásra vonatkoztatva ez azt jelentené, hogy a szélsőséges misztikusok lelkiállapotában áll elő ilyen helyzet, vagy a vallásos hisztériák esetében, melyek különösen vallásos megújulások idején (egyéni, vagy társas) szokott jellemző módon jelentkezni. Nem azt jelenti ez természetesen, hogy minden misztikus állapot szélsőséges. Van misztika, mely egészséges, mély lelkiállapotot jelent s bár az emberek nagy többsége — a fogalomkör tágitása nélkül — nem nevezhető misztikusnak, mégis a misztikus állapot az, melyben az ima problémájának alapvető kérdései eldőlnék. Ha valahol, akkor itt, ebben az elmélyedésben lehet megtalálni az igazi Isten-ember viszony szoros kiépülését. Ha lélektanilag itt nem fedezzük fel az ima megalapozását és hitelét — akkor sehol. Ha ezen mély tapasztalatok legalján azonban a történelem minden misztikusánál felfedezhető egy valóságos létező, objective létező

Valami, mellyel érintkezése volt az imádkozónak, akkor azt nem tudja senki megcáfolni. A szuggerálhatóság második tényezőjeként emlegettük a szuggerált tárgy, vagy gondolattal kapcsolatos bizonytalanságot, vagy éppen tudatlanságot. Hogy az ima lelkiállapota hajlamos szuggerálásra, kitűnt onnan, hogy az imádás tárgyát titokzatosnak neveztük, olyannak, melyről bizonytalanul tud a hívő, valóságát és teljes bizonyosságát homály fedi. A szuggerálhatóság harmadik vonása az úgynevezett prestige. Ahoz, hogy a szuggerálhatóságom növekedjék, erősödjék, szükséges az, hogy a szuggeráló forrás bizonyos tekintéllyel rendelkezék. Ezenfelül azonban szükséges az is, hogy olyan jellem legyen a prestige, mely bizonyos mértékben szimpátikus az alany előtt. A pusztá tekintély, vagy prestige bizonyos bizalom és ragaszkodás vonása nélkül, bizonyos halvány szeretetreméltóság nélkül még nem elég. Antropológiai és általános lélektani tanulmányok azt mutatják, hogy az ébredő lélekben vallásos vonzódás mindaddig nem születik, míg ez a lélek a nagy Valamivel kapcsolatban nem fedezi fel azt az isteni vonást, mely vonzalmat ébreszt benne iránta.

A negyedik vonatkozásban „az alany veleszületett diszpozícióját“ illetően már láttuk, hogy az ima mennyire ösztönös valami. W. James mondja egyik munkájában, „hogy ebben a tudományosan felvilágosodott világban nagyon sokat hallunk az ima kétes értékéről s nagyon sok formában próbálják megindokolni, hogy miért ne imádkozunk, mások pedig érvelnek azzal, hogy miért kellene imádkozni. Az egyetlen ok, amiért imádkozunk az, hogy nem tehetünk másképp.“ Az ima egyetemessége, melyről már szóltunk, világosan utal az ima ösztönös voltára. A Buddhizmus logikátlansága éppen abban van, hogy nincs Istene s mégis imádkozik. A kínaiaknak Konfucius nem adott Istent s Ői kezdték imádni.

Végeredményben tehát azt látjuk, hogy az ima lélektani előfeltételei ugyanazon elemek, melyek az eredményes heteroszuggerációt is elősegítik. Vagyis az ember lelke az ima hangulatában egészen készen áll, teljesen meg van művelve, fel van szántva, kész befogadni mindazt, amit a rajta kívül álló erő, tehát heteroerő belesuggerál. Akár a teljesen kezdeti fokon, akár a legmélyebb misztikusoknál, az ima lélektani elemzése azt mutatja, hogy az sajátosan külső hatás következménye. Lélektani szempontból és alapon ennél többet mondani nem lehet. Mindenesetre fontos, hogy

megállapíthatjuk a tényt, miszerint ugyanazok a lelkiállapotok szükségesek az imához, mint a heteroszugesztióhoz általában.

A heteroszugesztió esetében a szuggerált idea, vagy gondolat egy külső forrásból származik. Az autoszugesztió esetében a forrás és maga a szuggerált alany egybeesik, tehát önmagában termeli a gondolatot, melyet szuggerál.

A Nancy-iskola psychológusai, köztük különösen Coue, aki mindig csak inkább gyakorlati munkát végzett s alkalmazta elméleteit, nagyon részletesen foglalkoztak az autoszugesztióban rejlő erővel, mellyel betegeket tudtak gyógyítani. Eszerint az iskola szerint minden szugesztió alapja az autoszugesztió. A heteroszugesztióval szerintük csak annyira lehet menni a gyógymódot illetőleg, hogy előkészíti a lelket a további művelésre. A szugesztió folyamatában — mondja Baudoin, aki Ceue gyakorlati munkáját megírta — a lényeges az, hogy a gondolat kitermelődjék és nem a mástól való elfogadás. Ez a gondolatelőteremtés bizonyos tudatalatti erők hatása következtében történik és éppen az a jelentősége, hogy a folyamat az alany tudta nélkül megy végbe. A heteroszugesztió tehát csak arra való, hogy létrejöjjön a gondolat, mely gondolattal azután az autoszugesztió megindulhat. Hogy mennyire éppen ellenkező a helyzet, azt a továbbiakban látni fogjuk.

Dr. Fikker János.

(Folytatása következik.)

Szentiványi
Dr. Szent-Iványi József
1878—1939.

1939 augusztus 1 ismét egy szomorú dátum sokszorosán megtépászott egyházunk történetében. Ezen a napon fejezte be földi pályafutását Dr. Szent-Iványi József egyházunk tb. főgondnoka és farnosi birtokos 61 éves korában. Mindig megilletődve állunk meg a ravatálnál, melyen az élet harcában elesett embertársunk pihen. De sokszoros a bánatunk, ha a nemzet és egyház oszlopos tagjait kell temetnünk, akik, mint izmos tölgy az erdő fái közül, ugy emelkedtek ki kortársaik közül viharokat állva, villámokat felfogva, akiket Isten a helyes ítélet lelkével áldott meg, hogy legyenek vezetők az élet sivár pusztaságain bolyongó népek előtt. Ilyen nagyrahatott vezéregyéniség volt Dr. Szent-Iványi József, akinek családi tradíciói, anyagi függetlensége, lelki adottságai, szellemi képességei és sokoldalú képzettsége egyaránt jó ajánló levélül szolgáltak arra, hogy világitó szövétnek legyen. És az is volt. Az volt a *nép* között, ahol élt és az *egyházban*, amelynek tagja volt.

Aki látta azt a lesújtó bánatot és külsőleg is megnyilatkozott gyászt, amellyel Kalotaszeg népe osztály- és felekezeti különbség nélkül a nagy halott ravatala körül felsorakozott: annak éreznie és látnia kellett, hogy ez a nép nem csupán sorstársát, hanem önként elismert vezérét, bölcs tanácsadóját siratja benne. Mint földbirtokos a saját munkája után az anyaföld kebeléről közvetlenül kapta a mindennapi kenyeret. Ez szerelmessévé tette a földnek, amelyből, ha több is jutott neki osztályrészébe, mint a szomszédainak, de ez nem vont észrevehető határvonalat közöttük. Együtt élt a földön népével, ahol gazdasági tanácsaival és példaadással vezette és irányította. Ezen túl és ezenkívül mint jó magyar ember velük együtt érzett, ha szükség volt érdekeiket védte s szellemi színvonalukat emelni igyekezett. Méltán mondhatta koporsójánál egyik küzdőtársa: „Kalotaszeg népének kegyeletes fájdalma zokog fel és szálldos itt a Szent-Iványi József koporsójánál“.

Nem kisebb volt unitárius vallása és egyháza iránt való hűsége és szeretete. Bár életviszonyai folytán az egyházi élet